
RELIGIOZNOST I DUHOVNOST U SOCIJALNOM RADU

Zdravka Leutar, Ivan Leutar, Zagreb

Sveučilište u Zagrebu
Pravni fakultet
e-mail: zleutar@inet.hr

UDK: 364, 442.2 : 2
Stručni članak
Primljeno 11/2009.

Sažetak

U prvom dijelu rada definiraju se termini – religija, religioznost, duhovnost i socijalni rad te njihov međusobni odnos. Nakon toga analiziraju se brojna istraživanja s područja integracije religioznosti i duhovnosti u socijalni rad, provedena u Americi te određeni neznatan broj istih u Europi. Prikazana je i komparativna analiza istraživanja u SAD-u, Velikoj Britaniji i Norveškoj. Na temelju nalaza spomenutih istraživanja moguće je zaključiti da je u zadnjih 20 godina poraslo zanimanje za religioznost i duhovnost u socijalnom radu i da je njihova integracija primjenjiva u različitim područjima socijalnog rada. Većina socijalnih radnika ističe korisnost religioznosti i duhovnosti u socijalnom radu, a neki govore i o njihovom negativnom djelovanju. Istaknuto je nedovoljno znanje socijalnih radnika u pogledu primjene duhovnosti i religioznosti u praksi socijalnog rada. Zamjećuje se potreba daljnjih istraživanja ovoga područja i veće integracije u kurikulum obrazovanja socijalnih radnika općenito, a na osobit način kod nas, jer kod nas nema nikakvih istraživanja na ovom području.

Ključne riječi: religioznost, religija, duhovnost, socijalni rad, edukacija.

1. UVOD

Unatoč religijskim korijenima socijalnog rada, sve donedavno uloga religije i duhovnosti bila je zanemarivana i nije dobivala zasluženno mjesto u razvoju socijalnog rada.¹

¹ Takve konstatacije moguće je pronaći kod većeg broja autora koji se bave ulogom duhovnosti u socijalnom radu: usp. Martin E. Marty, *Social service: Godly and godless. Social Service Review*, 54 (4), (1980), 4463-4481; Usp. Walter I. Trattner, *From poor law to welfare state: A history of social welfare in America*. 4th ed. New York: Free Press, 1989., 9-22. Usp. Beryl Hugan, *The secularization of social work. Social Work and Christianity*, 21 (4), (1994),

Činjenica je da proteklih dvadesetak godina raste zanimanje za opću ulogu duhovnosti i religije u socijalnom radu, kako u pitanjima prakse, tako i u pitanjima obrazovanja kadrova. To se potkrepljuje velikim brojem znanstvenih radova s ovom tematikom koji se objavljuju posljednje vrijeme.² Takav interes nije posebnost socijalnog rada kao specifičnog profesionalnog ili znanstvenog područja, već je on trenutačna tendencija šire kulture i društva, koji ponovno ozbiljno reflektiraju o religiji i duhovnosti čovjeka, reintegrirajući ih u svako područje i razinu iz kojih su dugo vremena bili izopćeni. Sam znanstveno-empirijski pogled na svijet nije time ukinut, već je napokon postao svjestan i svojih nemalih ograničenja i nedostataka u želji da bude sveobuhvatan sustav, svjetonazor.³ Ponovno se jasno može konstatirati otvorenost znanosti da stupi u dijalog s religiozno-duhovnom sferom, da je bolje upozna i sazna više o njoj i njezinu utjecaju u svakodnevnom životu. Dakako, znanost zadržava svoj formalni pristup, ali se otvara upoznavanju predmeta koji su dugo vremena bili stavljeni sa strane, zanemareni i smatrani nezanimljivima ili čak "nekorisnima".⁴

U ovom radu nastojat će se pokazati koliko je duhovnost područje djelovanja socijalnih radnika i kako se u susretu s njom moraju primijeniti specifičan pristup i tehnike. U radu će se nastojati definirati osnovne pojmove te istražiti integriranost religioznosti i duhovnosti u teoriju i praksu socijalnog rada i upoznati se s nekim osnovnim tehnikama duhovnosti koje se koriste u socijalnom radu.

83-101. Usp. Ram A. Cnaan, *The newer deal: Social work and religion in partnership*. New York: Columbia University Press, 1999., 12; Usp. M. E. Marty, *Sightings: Religion and social work*, Posjećeno: 11. 11. 2008. na http://divinity.uchicago.edu/sightings/archive_2001/sightings-070201.html Martin Marty Center, University of Chicago Divinity School, 2001; Usp. Edward R. Canda, *A world wide view on spirituality and social work: Reflections from the USA experience and suggestions for internationalization*. 1(1). Posjećeno 11. 11. 2008. na <http://fsw.ucalgary.ca/currents/canda1/canda.htm> Currents: New scholarship in the human services, 2002.

² E. R. Canda & Leola Dyrud Furman, *Spiritual diversity in social work practice: The heart of helping*. New York: The Free Press. 1999., 13-25.

³ E. R. Canda, *isto*, 9.

⁴ M. E. Marty, 1980., 4464.

1.1. Religija i religioznost

Pojam *religio* nije termin staroga rimskog vjerovanja. Najranije dokaze nalazimo u komedijama Tita Makcija Plauta (254.-184. g. pr. Kr.), rimskog autora komedija i u političkim govorima Katona Starijeg (234.-149. g. pr. Kr.), rimskog vojskovođe, državnika i književnika. Ciceron (106.-43. g. pr. Kr.), rimski filozof i političar, u djelu *De Natura Deorum* 2, 28 izvodi *religio* iz latinskog glagola *relegere*, koji znači “pažljivo obdržavati, brižno se odnositi”, i pri tome misli na hramski kult obrednih propisa *religiones* koji se odnose na štovanje bogova. Zapadni crkveni apologet Laktancije (250.-325.), u svom djelu *Divinae Institutiones* 4, 28, izvodi ovu riječ od latinskog glagola *religare* sa značenjem “vezati, stvarati sponu”, što upućuje na ovostrano i onostrano, imanenciju i transcendenciju. Sveti Augustin (354.-430.), zapadni crkveni otac, ovaj pojam, u svom djelu *De Civitate Dei* X, 32, vidi u latinskom glagolu *re-eligere*, što znači “ponovno izabrati” – u obraćeničkom duhu. Mogući izvori značenja religije su – “pobožno obdržavanje” kod kulta, ili “vezivanje na nešto transcendentalno”.⁵

Pojam religija tek je nakon reformacije uveden i pod tim pojmom se podrazumijevalo općenito učenje, koje bi trebalo biti ispravno ili krivo. U vrijeme prosvjetiteljstva taj se pojam razvio u apstraktni religiozni pojam. Krajem 19. i početkom 20. stoljeća njega su istraživali sociolozi religije i religiolozi te se do danas nisu mogli složiti oko znanstvene definicije religije. Primjerice, Emile Durkheim, jedan od utemeljitelja sociologije, daje funkcionalni pojam religije: religija je za njega sustav solidarnosti. On opisuje religiju kao sustav vjerovanja i običaja vezanih uz zabranjene i izdvojene stvari nazvane svetima. Svi koji prihvaćaju taj sustav vjerovanja i običaja vezani su u moralnu zajednicu zvanu Crkva. Kroz ceremoniju, ritual i simbole religija okuplja ljude te jača osjećaj solidarnosti, grupnu koheziju.⁶

Prema religiologu Cliffordu Geertzu⁷ religija je sustav simbola koji trajno stvaraju raspoloženja i motivacije u ljudima, u kojima se formulira općeniti red stvari. S ovom definicijom religije ne nude samo modele razumijevanja svijeta nego oblikuju i socijalne

⁵ Ulrich Barth, *Was ist Religion?*, u: *Zeitschrift für Theologie und Kirche*, 92 (1995), 538-560.

⁶ Emil Durkheim, *Die elementaren Formen religiösen Lebens*. Frankfurt: Suhrkamp Verlag, 1994., 45.

⁷ Clifford Geertz, *Dichte Beschreibung. Beiträge zum Verstehen kultureller Systeme*. Frankfurt: Suhrkamp Verlag, 1983., 32.

i psihološke procese. Ovo bi bio supstancijalni pojam religije. To je pokušaj obuhvaćanja bitnih vidova religije kako su ga formulirali različiti znanstvenici religije u 20. stoljeću.⁸ Ovakvi pokušaji često su razdijeljeni u dvije spomenute kategorije, funkcionalnu i supstancijalnu, a nalazimo ih kombinirane jednu s drugom.⁹

Ako bismo na osnovi gore navedenog ustvrdili da se kod religije radi o sustavu simbola, sakralnih uvjerenja i praktičnih čina koji se odnose na transcendentno, očito je da se religija ne temelji na vidno i izravno spoznatljivoj stvarnosti. Dotična vanjska isticanja kod religije čuvana su preko izabranih dostojanstvenika u smislu obuhvatnog učenja te dalje prenošena na vjernike. Važan sastojak pri tome je obvezujući red stvari sa zabranama i naredbama te sankcijama kod nepoštivanja.

U hrvatskom jeziku razlikuju se pojmovi religija i religioznost. Religija se odnosi više na sustav, dakle na strukturalno, zajedničko, na dane institucije. Religioznost se više odnosi na subjektivno i individualno, osobito na iskustvo pojedinca, tj. na osobni ili individualni odnos prema Bogu. Brady i suradnici¹⁰ definiraju religioznost kao sudjelovanje na određenim uvjerenjima, ritualima i aktivnostima tradicionalne religije.

Religioznost se može shvatiti kao osobna usmjerenost u slijeđenju određene ideje vezane uz transcendentne sadržaje, a to se može očitovati kao izrazita motiviranost za činjenje određenih postupaka u svakodnevnom životu.

1.2. Duhovnost

U kršćanski obilježenoj tradiciji zapadnih društava nemoguće je duhovnost i religioznost promatrati potpuno odvojeno jednu od druge. Riječ duhovnost izvodimo iz latinskog *spiritus*, što znači "dah", ali i "disanje", nešto što tijelo opskrbljuje životnom energijom. Povijesno gledano, duhovnost je dokaziva od 5. stoljeća. U njemačkom jeziku ovaj pojam dolazi tek 50-ih godina dvadesetog

⁸ C. Geertz, (1983); F. Stolz, *Grundzüge der Religionswissenschaft*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1988., 32-33; E. Durkheim, (1994.), 47.

⁹ Tyrell Hartmann, *Religionssoziologie*, u: *Geschichte und Gesellschaft* 22, 1996., 428-457.

¹⁰ Marianne J. Brady, Amy H. Peterman, George Fitchett, May Mo, David Cella (1999), *A case for including spirituality in quality of life measurement in oncology*, *Psychooncology* 8: 417-428.

stoljeća iz francuskog.¹¹ Danas je duhovnost postala moderna riječ i često budi asocijacije na ezoteriju, istočne religije i nove pokrete. Odgovarajući pojam za duhovnost bila je pobožnost, i u evangeličkoj teologiji još i danas se bore za opstanak potonjeg pojma. Standardno teološko djelo *Lexikon für Theologie und Kirche* pojam pobožnost obrađuje kao i prije u biblijskom, povijesnom i kulturnom vidu i daje mu obuhvatnije značenje od pojma duhovnost.¹²

Pojam i definicija duhovnosti vrlo su različiti.¹³ U enciklopediji Brockhaus nalazimo sljedeću definiciju: “duhovnost je nošena od vjere i temeljno sveobuhvatna ljudska egzistencija pod konkretno životnim uvjetima, ona je nosilačka “duhovna” orijentacija i životni oblik”.¹⁴ Duhovnost se odnosi na područje ljudske egzistencije, koja leži u onostranosti svih materija, naime vidova, koji daju vlastitom životu osjećaj smislenosti, povezanosti, integriteta i nade. Za razliku od pojma religije, kod kojega se radi o znanju, učenju ili o metodici spiritualnosti, ovdje se radi o stvarno vršenoj praksi, koja čovjeku omogućuje iskustveni pristup jednoj posljednjoj apsolutnoj stvarnosti. Tako duhovnost u sebi sadrži i religioznost, a oni koji formalno ne pripadaju nijednoj religiji, ipak imaju duhovne potrebe. Naime, to su potrebe koje svako ljudsko biće ima, kao npr. želja za smislom u životu. Isto tako, duhovnost je neodjeljivo spojena s potrebom zajedništva s drugim i sastavnicom nade i dostojanstva.

Na temelju dosadašnjih analiza pojmove religioznost, duhovnost i kršćanska duhovnost možemo razlikovati na sljedeći način:

Religioznost se više odnosi na subjektivno i individualno, osobito na iskustvo pojedinca tj. na njegov osobni ili individualni odnos prema Bogu, odnosno na sposobnost da komunicira s Bogom.

¹¹ Anton Rotzetter, *Kirchliche Spiritualität*. u: Erzbischöfliches Seelsorgeamt Freiburg im Breisgau (Hrsg.): *Freiburger Materialdienst für die Gemeinde-pastoral*, 2004., 5.

¹² *Frömmigkeit*, u: *Lexikon für Theologie und Kirche*, Freiburg: Herder Verlag. ³1993.-2001., sv. 4, 166-168; sv. 9, 852-860.

¹³ Atanazije J. Matanić, *Uvod u duhovnost*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 1994.; 13-57; Michael Patting, *Was ist Spiritualität?*, u: M. Lewkowicz - A. Lob-Hüdepohl, *Spiritualität in der sozialen Arbeit*, Freiburg i. Breisgau, 2003., 12-32; Milan Špehar, *U potrazi za duhovnim iskustvom*, Zagreb, Glas Koncila, 2004., 156-165; Josef Weismayer, *Leben aus dem Geist Jesu*, Grundzüge christlicher Spiritualität, Verlagsgemeinschaft Topos plus, Kevelaer, 2007., 16-31.

¹⁴ Friedrich A. Brockhaus, *Brockhaus Enzyklopädie*, Band 20, Mannheim: Brockhaus Verlag, ¹⁹1993., 675.

Duhovnost se odnosi na područje ljudske egzistencije, koja leži u onostranosti svih materija, oblika koji vlastitom životu daju osjećaj smislenosti, povezanosti, integriteta i nade.

Duhovnost u sebi sadrži i religioznost, a oni koji formalno ne pripadaju nijednoj religiji, ipak imaju duhovne potrebe. Potrebe koje svako ljudsko biće ima odnose se primjerice na želju prema spoznavanju smisla života. Isto tako, neodjeljiva je povezanost duhovnosti s potrebom za zajedništvom s drugima te sastavnicama nade i dostojanstva.

Kršćanska duhovnost artikulira se u događajima, u različitim oblicima i formama. Varijante su uvjetovane kroz vremenske prilike, životne oblike kao i kroz individualnost pojedinca. Duhovnost je djelovanje Duha Svetoga u životu vjernika, život s Bogom koji se postupno, uz Njegovu milost, produbljuje te u tom procesu osvjetljava i naš odnos prema bližnjemu i prema svemu stvorenom. Duhovnost stoga označava sve ono što se tiče Božjega života u čovjeku i njegovoj duši tj. živu stvarnost koju vjernik slijedi i konkretno provodi. To je dijalog na najdubljoj razini, koji može biti razvijeniji ili slabiji, a njegovi se oblici mogu razlikovati prema ulozi različitih vjera, dobi i osobnih sklonosti.

1.3. Socijalni rad

Čovjeka se često definira kao *animal rationale* (razumna životinja), no ta definicija ne izriče izravno neke vlastitosti¹⁵ čovjeka. Kao što je to još davno primijetio Aristotel, čovjek je po svojoj naravi društveno biće. Bez društva čovjek bi teško opstao, prva znanja koja prima, prima od roditelja, dakle u obitelji, koja se smatra najmanjom, ali možemo reći jednom od bitnih društvenih zajednica. No, čovjek se ponekad nađe u situacijama kada pomoć obitelji nije dovoljna ili nije prikladna. Društvo je također potrebno čovjeku. Ono zato i postoji kako bi čovjek lakše preživio sam kao pojedinac, ali i unutar manjih društvenih zajednica. Djelujući pomoću principa solidarnosti i supsidijarnosti, društvo pomaže onima kojima je ta pomoć neophodna.

Socijalni rad kao primijenjena znanstvena disciplina orijentiran je k sagledavanju socijalnih procesa koji uzrokuju socijalne probleme te k razvijanju vještina potrebnih za djelotvorno provođenje intervencija, radi sprječavanja, ublažavanja ili

¹⁵ Inače se smatra kako je vlastitost nešto svojstveno određenom biću što ne ulazi u njegovu definiciju, ali iz nje proizlazi.

potpunog iskorjenjivanja socijalnih problema.¹⁶ Stoga možemo ustvrditi da je socijalni rad usmjeren na zadovoljavanje potreba pojedinca u njegovoj užoj i široj okolini. Da bi socijalni radnik mogao učinkovito djelovati, treba poznavati pojedinca, primarne i sekundarne skupine u kojima on živi, njegovu društvenu zajednicu te državne institucije.

Prema novoj definiciji socijalnog rada, koju je izradilo Međunarodno udruženje socijalnih radnika, socijalni je rad zanimanje koje promiče socijalnu promjenu, rješavanje problema u međuljudskim odnosima i osnaživanje i oslobađanje ljudi da postignu svoju dobrobit.¹⁷ Međunarodno udruženje socijalnih radnika donosi i definiciju u kojoj nastoji obuhvatiti stvarnost današnjeg društva u globaliziranom svijetu: socijalni rad usmjeren je na prepreke, nejednakosti i nepravde koje postoje u društvu. Djeluje u situacijama krize i velikih nevolja, kao i situacijama svakodnevnih osobnih i socijalnih problema.¹⁸

Moguće je uočiti bitne ciljeve socijalnog rada, koji se odnose na društvenu (makro) razinu – djelovanjem u smjeru socijalne promjene, i na individualnu razinu – rješavanjem problema u međuljudskim odnosima i osnaživanjem s ciljem postizanja dobrobiti pojedinca.

Staub-Bernasconi,¹⁹ švicarska teoretičarka socijalnog rada, polazi od toga da pri postavljanju ciljeva i metoda socijalnog rada i provođenju socijalnih intervencija treba imati na umu da je čovjek biće s potrebama, a da su te potrebe kod ljudi različite.

2. STATUS RELIGIOZNOSTI I DUHOVNOSTI U DRUŠTVU I SOCIJALNI RAD

O statusu religioznosti i duhovnosti u današnjem svijetu mnogo se raspravlja. Nekada su postojala predviđanja o tome kako će religija nestati pred valom modernizacije i ona su se pokazala

¹⁶ Alf Ronnby, *Teaching Social Work. Social Work Education*, 9 (3), (1990), 44-59.

¹⁷ International Federation of Social Workers & International Association of Social Workers. (2004). *Global Standards for Social Work Education. Human services Conference. Northampton, MA.*, 3.

¹⁸ International Federation of Social Workers Social Work and Social Cohesion in Europe. *A project of the International Federation of Social Workers – European region. Draft Report.* (2006), 2.

¹⁹ Silvia Staub-Bernasconi, *Systemtheorie, soziale Probleme und Soziale Arbeit: lokal, national, international oder: vom Ende der Bescheidenheit.* Bern, Stuttgart, Wien: Paul Haupt Verlag, 1995., 17.

netočnima; i religije osnažuju održanje reda u društvu.²⁰ Naime, iako je možda pao utjecaj religije na život u društvu, on nije potpuno nestao i danas se nalazimo u situaciji da sami izražavamo potrebu za duhovnošću i religioznošću, iako je priznavanje njezine važnosti uglavnom usmjereno na privatnu sferu. U svemu tome veliku ulogu odigrala je sekularizacija. O sekularizaciji se danas također mnogo govori. Naime, sekularizaciju možemo smatrati posljedicom europskog prosvjetiteljstva. Casanova²¹ je uočio tri različita aspekta sekularizacije: razlikovanje sekularnoga kružnog djelovanja od religijskih institucija i normi, opadanje religijskog vjerovanja i prakse, i marginaliziranje religije u privatnu sferu. Iako je sekularizacija i dalje važan kulturni i politički faktor, religioznost i duhovnost i dalje imaju određenu ulogu u privatnom životu.

Smatra se da je jedan od učinaka sekularizacije udaljavanje vjernika od Crkve tj. otpad od organizirane religijske institucije i religijskih vjerovanja. Fulcher i suradnici,²² pronašli su dva aspekta sekularizacije: *neobveznost* uključuje privatizaciju religijskih vjerovanja, *razočaranje* uključuje gubitak duhovne skrbi. Neobvezatnost označava politički i kulturalni proces kojim se institucionalizirana religija odvaja od ostalih područja, te politički i simbolički prestaje biti hegemonistička moć. Razočaravajući rezultat nastojanja ljudske svijesti u modernoj industrijskoj državi razotkriva se na kraju kao pokušaj da se na malom osobnom dijelu svijeta, koji se nalazi izvan globalnog svjetskog pogleda, pronađe način razmišljanja koji uključuje religiju i sveto.

Prema Loewenbergu²³ osobu smatramo religioznom ako pripada nekoj religijskoj skupini, prihvaća vjerovanja, etiku, vrijednosti i doktrine te skupine, sudjeluje u aktivnostima koje se zahtijevaju, ceremonijama i ritualima izabrane grupe. Što se tiče definicije duhovnosti, ona se tradicionalno upotrebljavala u

²⁰ Usp. Mari-Ane Zahl, Leola D. Furmann, Pery W. Benson, & Edward R. Canda, (2007.), *Religion and Spirituality in Social Work Practice and Education in cross-cultural Context: findings from Norwegian and UK study*, u: *European Journal of Social Work*, Vol. 10, br. 3, 2007., 298.

²¹ Jose Casanova, *Public Religion in the Modern World*, Chicago University Press, Chicago, 1994., 24.

²² Usp. L. D. Furman, P. Benson, E. Canda & C. Grimwood (2005.), *A Comparative International Analysis of Religion and Spirituality in Social Work: A Survey of UK and US Social Workers*, u: *Social Work Education*, Vol. 24, 2005., br. 2, 814.

²³ Frank M. Loewenberg, *Religion and Social Work Practice in Contemporary American Society*, New York. Columbia University Press, 1988., 35.

domeni kršćanske teologije za označavanje odnosa između Boga i štovatelja, mijenjajući kvalitete i transformirajući se s vremena na vrijeme.

Canda i Furman²⁴ ponudili su nekoliko uporišta za elemente duhovnosti u socijalnom radu:

- a) bitna kvaliteta osobe, da je smatrana svetom i nesvodivom,
- b) osobno traženje za smislom i moralnom okosnicom,
- c) iskustvo nadosobne prirode u kojem svijest transcendirira ograničenja ega,
- d) razvojni proces približavanja prema osjećaju neokrnjenosti u samome sebi i spram drugih,
- e) participacija na duhovnoj potpori skupine koja može i ne mora biti religijska i
- f) dužnost djelomičnog vjerovanja i ponašanja kao što je molitva i meditacija.

Duhovnost se odnosi na jedno stvarno i nesvedivo unutrašnje sveto iskustvo koje poziva na povećanu svjesnost i odgovornost za sebe i druge. Ona može postojati unutar i/ili izvan tradicionalne religijske strukture i može uključivati različite vrijednosne i vjerske sustave. Religija koja se katkad poistovjećuje s vjerom, obično se definira kao vjerovanje usmjereno na nadnaravno, sveto ili božansko te na moralni kodeks, praksu i institucije povezane s takvim vjerovanjem. U smjeru razvoja religioznosti, uzima se mnogo različitih formi u raznolikim kulturnim tradicijama. Vjera je, pak, teološka vrlina (krepost) definirana kao sigurno vjerovanje u Boga i vjerovanje u prihvaćanje Božje volje. Kako je vjera više prirodno povezana s vjerovanjima, duhovnost je širi koncept, koji uključuje osobno iskustvo, okosnicu mišljenja, namjera i ispunjenja odnosa sa samim sobom, drugima, svemirom i posljednjom realnošću.²⁵

Unutar socijalnog rada duhovnost se shvaća u smislu opće definicije duhovnosti koja je međusobno povezana s vrijednostima i etikom te poprima dinamičan odnos uzajamnosti, svjesnosti i kreativnosti. Usmjerava i daje značenje našem životu, oblikuje posao koji smo izabrali. Duhovnost može egzistirati isključivo kroz individualnu praksu, ona također može poticati na traženje pravde za druge, kao što je slučaj raznih socijalnih radnika. Nevjerojatno

²⁴ E. R. Canda & L. D. Furman, (1999), 46.

²⁵ E. K. Lee & C. Barrett, *Integrating Spirituality, Faith and Social Justice in Social Work Practice and Education*, u: *Journal of Religion & Spirituality in Social Work*, 26 (2007), br. 2, 1-23.

velik broj socijalnih radnika izražava svoju potrebu za integracijom duhovnosti i vjere u svoje profesionalno djelovanje.²⁶

Mnoga provedena istraživanja²⁷ podržavaju važnost vjere i duhovnosti kao motivacijskog faktora u podržavanju predanosti socijalnoj pravdi, ili barem osobno orijentiranoj društvenoj pravdi. Provedeno je istraživanje u Americi na socijalnim radnicima u praksi²⁸ na temu mogućnosti primjene duhovnosti i vjere socijalnih radnika na njihovu profesionalnu djelatnost i predanost socijalnoj pravdi. Između ostalog, ispitanici su imali zadatak odgovoriti na pitanje kako definiraju duhovnost dobivši širok spektar odgovora. Također, većina je razlikovala duhovnost i religiju. Istraživanje je pokazalo da većina ispitanika cijeni duhovnu dimenziju svoga života i poštuje važnost duhovnosti svojih korisnika. Iz toga proizlazi kako je važno educirati socijalne radnike o tome kako mogu najbolje upotrijebiti svoja i korisnikova duhovna vjerovanja i prakse u borbi za socijalnu pravdu. Doprinos duhovnosti u edukativnom momentu socijalnog rada može otvoriti nove mogućnosti u razvoju pedagogije ljudskog dostojanstva.

Postavilo se pitanje utječu li osobne duhovne karakteristike socijalnih radnika na njihovu predodžbu religioznosti i duhovnosti. Nakon istraživanja²⁹ provedenog na 303 socijalna radnika rezultati su pokazali da njihov odnos prema vjerskoj tradiciji, ortodoksiji i stupanj duhovne motivacije imaju malen utjecaj na to kako definiraju 1. duhovnost, 2. religiju te 3. na njihovo razumijevanje odnosa između duhovnosti i religioznosti. Viši stupanj duhovne motivacije povezan je s većom vjerojatnošću definiranja duhovnosti u terminima vjerovanje u/iskustvo Boga. Pritom je bitna i duhovna motivacija. Ispitanikovo razumijevanje religije može biti istančano oblikovano pomoću tri osobne duhovne značajke. Ovo istraživanje³⁰ je pokazalo da ispitanici koji imaju visok

²⁶ Eun-Kyoung Lee "Othelia" & C. Barrett (2007.), 12.

²⁷ Jerome C. Wakefield, *Psychotherapy, distributive justice, and social work. Part 1. Distributive justice as a conceptual framework for social work*, u: Social Service Review, 62 (1998), br. 3., 187-210; Elisabeth J. Tisdell, *Spiritual development and cultural context in the lives of women adult educators for social change*, u: Journal of Adult Development, 9 (2002), br. 2, 127-140.

²⁸ E. K. Lee & C. Barrett (2007), 14.

²⁹ David R. Hodge & Stephanie C. Boddie, *Social Workers Personal Spiritual Characteristics and Their Conceptualizations of Spirituality and Religion: A Mixed Method Study*, u: Journal of Religion & Spirituality in Social Work, 26 (2007), br. 1, 53-71.

³⁰ D. R. Hodge & S. C. Boddie (2007), 75.

stupanj duhovne motivacije radije govore o religiji u terminima prakticiranja duhovnosti, odnosno vjere. S druge pak strane, kršćani koji se striktno drže religioznog pravovjerja radije opisuju religiju u terminima vjerovanja odnosno iskustva osobnog Boga, a manje u terminima vjerovanja odnosno iskustva neosobne više sile. Kao što je slučaj kod definiranja duhovnosti i religioznosti, predodžba odnosa između religioznosti i duhovnosti samo je marginalno obilježena ispitanikovim osobnim karakteristikama. Vjerska tradicija značajno je uvjetovana time kako ispitanici definiraju odnos između duhovnosti i religioznosti. Odnos između duhovnosti i religije područje je praktične važnosti za socijalne radnike u djelovanju i obrazovanju. Postoje različita mišljenja glede odnosa duhovnosti i religije. Čak se može pojaviti mišljenje da su duhovnost i religioznost dvije različite konstrukcije koje se međusobno ukrštavaju. Priznavanje da postoji neka vrsta odnosa između duhovnosti i religioznosti nesumnjivo je veoma važna. Ta očitost sugerira kako većina javnosti smatra da postoji poveznica između tih dvaju konstrukata. Većina članova opće populacije vidi sebe kao biće duhovnosti i religioznosti. To ne iznenađuje s obzirom da je individualna duhovnost tipično izražena i prakticirana u nekoj vrsti zajednice s ostalim pojedincima koji dijele slične vrijednosti s obzirom na transcendentnu stvarnost. Većina pripadnika unutar svake vjerske tradicije potvrđuje da postoji neka vrsta odnosa između religioznosti i duhovnosti. Stoga se može reći da većina pripadnika vjerskih tradicija drži da postoji neka vrst odnosa između duhovnosti i religioznosti. Isto tako, većina socijalnih radnika smatra da između duhovnosti i religioznosti postoji odnos kako ga shvaća većina članova zajednice. Naprotiv, nevjernici su skloni vjerovanju kako ne postoji odnos između duhovnosti i religioznosti. Takav njihov stav podupire i podatak da su nevjernici značajno manje skloni definirati religioznost kao izražaj duhovnosti. Velik dio ispitanika koji sebe definiraju kao pripadnike vjerskoj tradiciji, gotovo četvrtina njih, upotrebljava praktičnu duhovnost/vjeru za definiranje religije, dok nitko od onih koji su kategorizirani kao nevjernici ne koristi tu kategoriju. Ako socijalni radnici definiraju religioznost i duhovnost kao nepovezane, to može imati utjecaja na njihov rad s korisnicima koji izražavaju svoju duhovnost u religioznim okvirima. Socijalni su radnici slobodni u definiranju kako god žele, ali sugerira se da bi trebalo osigurati da osobni pogledi nemaju funkciju ograničavanja profesionalne interakcije s korisnicima. Važno je da predodžba duhovnosti i religioznosti praktikanata nehotice ne

ograničava njihovu efikasnost na poslu unutar okosnice korisnika. Socijalni radnici koji definiraju duhovnost u terminima vjerovati u/iskustvo Boga, mogu biti obodreni na samorefleksiju da bi bili sigurni da mogu primjereno raditi s korisnicima čija predodžba duhovnosti nema referencu na transcendentno. Oni koji definiraju duhovnost u osobno konstruiranim terminima bez reference na transcendentno mogu biti obodreni uzimajući u obzir kako njihova predodžba možda pogađa njihov rad s velikom većinom korisnika koji definiraju duhovnost u terminima transcendencije.

3. INTEGRACIJA DUHOVNOSTI I RELIGIOZNOSTI U SOCIJALNI RAD

Potreba za integracijom duhovnosti i religioznosti u socijalni rad više je nego očita, usprkos činjenici da su neki socijalni radnici prihvatili integraciju religioznosti i duhovnosti u praksu i obrazovanje dok je dio ostao skeptičan, ambivalentan i/ili odbijajućeg stava.³¹ Osim što je jasno da to treba učiniti, javilo se pitanje kako to učiniti. S obzirom na to kakvo držanje spram integracije mogu zauzeti socijalni radnici – kako studenti tako i djelatnici, prema Praglinu³² razlikujemo četiri uobičajena načina:

- otpor ili izbjegavanje,
- pretjerano generaliziran sinkretizam,
- radikalna separacija termina duhovnost i religioznost ili
- iskren interdisciplinarni razgovor između disciplina socijalnog rada i religijskih znanosti.

Prvi mogući pristup jest otpor ili izbjegavanje dijaloga u potpunosti. To je tipično za one socijalne radnike koji religiju radikalno vezuju uz krute religijske tradicije, uz osobne patologije ili prisilne religiozno-političke strukture. Ovakvo držanje bi stoga bilo suprotno ciljevima i vrijednostima socijalnog rada, kao što je poštivanje osobne autonomije i samoodređenja, neprosuđivanja

³¹ John Clark, Should social work education address religious issues? No!, u: *Journal of Social Work Education*, 30, (1994), 12-15. Toni Cascio, *Incorporating spirituality into social work practice: A review of what to do.*, u: *Families in Society: The Journal of Contemporary Human Services*, (1998), 523-531. T. Cascio, Religion and spirituality: Diversity issues for the future, u: *Journal of Multicultural Social Work*, 7(3/4), (1999), 129-145; M. J. Sheridan, *Spiritual and religious issues in practice*, u: A. Roberts and G. Greene (Eds.), *Social Workers' Desk Reference*, New York: Oxford Univ. Press, (2002), 567-571.

³² Laura J. Praglin *Spirituality, Religion and Social Work: An Effort Towards Interdisciplinary Conversation*, u: *Journal of Religion & Spirituality in Social Work*, 23 (4), (2004), 67-85.

držanja i jednakosti. Oni se boje predviđanja da će biti štetnih posljedica religioznog izražavanja, kao što je pasivnost, pretjerana krivnja i spolne nejednakosti. Jedan dio smatra kako je duhovnost i religioznost od veće prikladnosti za domenu svećeništva i kako to nije područje u kojem bi trebao djelovati socijalni radnik.

Drugi odgovor čini se da je potpuna opozicija prvome. Ovdje je pretjerano lako prigrljena duhovna dimenzija kao potpuno dostupna socijalnom radu, bez uzimanja u obzir potencijalnih opasnosti i teškoća. Socijalni radnici koji riskiraju u duhovnoj stvarnosti smjeraju holističkoj prirodi njihove discipline i važnosti prepoznavanja potreba cijele osobe, prije nego prepoznavanju jednostavnih simptoma individualnih problema. Tada se događa da neki od njih pokupe međusobno različite ideje i klize prema sinkretizmu. Pravi problemi nastaju kada neki socijalni radnici koji nemaju iskustvo ophođenja s duhovnošću i religijom počnu o njima pisati i formulirati svoja, vrlo osobna, tumačenja.

Treći odgovor je zamršen visoko složenom terminologijom argumenata prikrivenih u terminima ograničenih opsega. Ovaj odgovor predlaže gotovo potpunu separaciju termina duhovnost i religioznost. Dok religiozne studije nastoje definirati religiju općenito kao kulturni sustav vjerovanja, vrijednosti i rituala koji uključuju duhovnu skrb, socijalni radnici predlažu da se religija uzima u obzir tijesno vezana s terminima specifične službe, formalne denominacije pripadnosti ili eksplicitne participacije u vjerskoj organizaciji; dakle, kao izvanjsko izražavanje vjerovanja. Duhovnost je, pak, u drugu ruku, gledana kao unutrašnja religioznost, unutrašnje izražavanje temeljnih ljudskih potreba za mišljenjem i povezivanjem. Ova terminološka crta mišljenja dobro je došla onima kojima polje socijalnog rada odgovara za neinstitucionaliziranu, netradicionalnu potragu za mišljenjem i pretpostavkama.

Četvrti odgovor na konverzaciju duhovnosti i socijalnog rada također je izašao na vidjelo. Ovim četvrtim pristupom inzistira se na ozbiljnoj interdisciplinarnoj dužnosti duhovnosti i religioznosti unutar teorije i prakse socijalnog rada. Ovaj pristup cijeni konceptualne i ideološke razlike između dviju disciplina. Ovakav pristup također prepoznaje natjecanje ideoloških motiva socijalnog rada, spoznaje snage koje religija ima spram socijalnog rada, prepoznaje i opsežnu intelektualnu tradiciju koja ne baš lako odvaja koncept religije od koncepta duhovnosti. Takva svjesnost i zajedničko utemeljenje dopušta istinito obvezivanje u samostalnom istraživanju i diskusiji koja se preklapa. Unatoč tomu, akademske discipline religijskih znanosti i socijalnog rada nastaviti će se

razvijati i djelovati odvojeno. Pretpostavljajući osnovno utemeljenje dijaloga u terminima koji su predloženi, sudionici mogu slobodno i kreativno izražavati raznolikost tema i mnogostrukosti gledišta, koje obogaćuju oba polja.³³

Kao što je već spomenuto, četiri odgovora na mogući odnos između duhovnosti i socijalnog rada uključuju ozbiljan interdisciplinarni pristup duhovnosti i religioznosti unutar teorije i prakse socijalnog rada. Ovaj pristup razlikuje konceptijske i ideološke razlike između dviju disciplina i opreznost u davanju odgovora. Zasigurno, socijalni rad nastavit će borbu na temu mogućnosti praktičnog integriranja duhovne perspektive u misiju socijalnog rada. Područja kao što su religijske discipline mogu pomoći socijalnom radu u razjašnjavanju koncepta duhovnosti u različitim situacijama vezano uz socijalne promjene u društvu i osnaživanje pojedinaca, skupina i zajednica.

Jedno od ranih istraživanja religije i duhovnosti u socijalnom radu proveo je M. V. Joseph.³⁴ On je zamijetio veliko razilaženje i protuslovlje između "važnosti koju tretirani pojedinac pridaje religiji i religioznoj tematici u vlastitoj situaciji – po sudu socijalnog radnika" i koliko se u praksi njome bave socijalni radnici: 82 posto smatra da je religija "nešto važno" njihovim korisnicima, ali samo 19 posto njih odgovorilo je da se na tu tematiku vraćaju "često" ili "jako često" u praktičnom radu s korisnicima.

Canda³⁵ konstatira da su istaknuti profesionalci u socijalnom radu uspjeli razviti pristup u vlastitoj praksi prema religiji i duhovnosti i to je rezultiralo veoma uspješnim i korisnim prilagođavanjem potrebama njihovih korisnika. On ustvrđuje da skupine socijalnih radnika različite vjere i duhovne orijentacije koji su integrirali duhovnost u svoje profesionalno djelovanje, mogu bolje i uspješnije odgovarati potrebama korisnika.

U istraživanju koje su proveli Sheridan i suradnici³⁶ zamijećeno je nekoliko tehnika intervencija usredotočenih na duhovnu tematiku, kao što su:

³³ L. J. Praglin, (2004), 82.

³⁴ Vincentia M. Joseph, *Religion and social work practice*, u: *Social Casework*, 69 (1988), br. 7, 443-452.

³⁵ E. R. Canda, *Spirituality, religious diversity, and social work practice*, u: *Social Casework*, 69 (4), (1988), 238-247.

³⁶ M. J. Sheridan, R. K. Bullis, C. R. Adcock, S. D. Berlin & P. C. Miller, *Practitioners personal and professional attitudes and behaviors toward religion and spirituality: Issues for social work education and practice*, u: *Journal of Social Work Education*, 28(2), (1992), 190-203.

- dobivanje informacija o religijsko-duhovnoj pozadini korisnika;
- pomoć pri razjašnjavanju religiozno-duhovnih vrijednosti;
- korištenje religiozno-duhovnog jezika i pojmovnog aparata;
- preporučivanje sudjelovanja u religijskim i duhovnim programima.

Međutim, kvalitativna analiza prikupljenih podataka pokazala je širok raspon perspektiva i različitih mišljenja o integraciji religioznosti i duhovnosti u socijalni rad.

Derezotes³⁷ je ukazao na pozitivan stav prema religiozno-duhovnoj tematici u praksi. Od ispitivanih profesionalaca 92 posto njih ustvrdilo je da se susreću s duhovnim temama u svom radu. U svojoj socijalnoj praksi 55 posto socijalnih radnika smatra da im je duhovnost u radu s korisnicima nužno potrebna. Derezotes i Evans³⁸ uočili su neadekvatnost sadašnjega (formalnog) obrazovanja socijalnih radnika u ovom području. Također je jasno naznačena potreba socijalnih radnika za specifičnim vještinama i znanjima u području religije i duhovnosti.

Canda i Furman³⁹ proveli su opširno ispitivanje (1069 profesionalaca) i ustanovili da potonji u svom radu koriste 13 od 17 pomoćnih aktivnosti koje su orijentirane na duhovnost; pri čemu 91 posto socijalnih radnika smatra da integriranje religije i duhovnosti u praksu socijalnog rada nije u konfliktu s etičkim kodeksom struke.

Drugo veliko istraživanje proveli su Mattison i suradnici⁴⁰ na uzorku od 1300 socijalnih radnika. Istražili su stav primjerenosti i samog korištenja šest religijsko orijentiranih aktivnosti u praksi. Tih šest aktivnosti su:

- raspravljanje vlastitih religijskih uvjerenja s korisnikom;
- molitva na traženje korisnika;
- molitva na prijedlog socijalnog radnika;
- korištenje umirujuće molitve (engl. *serenity prayer*);

³⁷ David S. Derezotes, *Spirituality and religiosity: Neglected factors in social work practice*, u: *Arete*, 20 (1995), br. 1, 1-15.

³⁸ D. S. Derezotes & Kathleen E. Evans, *Spirituality and religiosity in practice: In-depth interviews of social work practitioners*, u: *Social Thought*, 18 (1995), br. 1, 38-56.

³⁹ E. R. Canda & L. D. Furman, (1999), 17.

⁴⁰ D. Mattison, S. Jayaratne & T. Croxton, *Social worker's religiosity and its impact on religious practice behaviors*, u: *Advances in Social Work*, (2000), br. 1, 43- 59.

- polaganje ruku kao tehnika;
- preporučivanje religioznih formi ozdravljivanja.

Umirujuća molitva dobila je najveći postotak primjenjivosti, 34,3 posto, s gotovo istim postotkom korištenja (barem jedanput): 33,4 posto. Zanimljivo je napomenuti da je "rasprava o vlastitim religioznim uvjerenjima s korisnikom" dobila najveći postotak primjene u praksi, 44,7 posto, imajući pri tom niski postotak primjerenosti, samo 14,3 posto. Istraživanje je ustanovilo da je osobna religioznost (mjerena po važnosti koju pojedinac pridaje religiji u vlastitom životu i po učestalosti njegova sudjelovanja u vjerskim službama) najjači indikator primjerenosti šest nabrojanih tehnika.

Istraživanjem koje je proveo Gilbert⁴¹ na 14 istaknutih stručnjaka s velikim iskustvom u socijalnom radu ustanovljeno je da potonji obično uključuju duhovnost u svojoj praksi i obrazovanju kadrova. Oni su naglasili potrebu primjene duhovnosti u 6 bitnih kategorija:

- duhovnoj procjeni (evaluaciji) s korisnikom;
- vlastitoj samosvijesti socijalnog radnika;
- prepoznavanju korisnikovih resursa u duhovnim zajednicama i vjerovanja;
- uspostavljanju sigurnog okruženja da bi se duhovnim temama moglo pristupiti;
- promociji poštovanja duhovnih različitosti u grupnom radu;
- suradnji sa svećenstvom i drugim duhovnim vođama.

Sve navedene studije istražuju religiju i duhovnost u socijalnom radu (u praksi i obrazovanju), ali Sheridan⁴² s pravom smatra da su potrebne daljnje studije o tome što konkretno rade socijalni radnici u ovom području svoje prakse. Smatra da posebno treba istražiti koji čimbenici utječu na korištenje od strane socijalnih radnika i njihovih intervencija koje imaju svoj izvor ili cilj u duhovnosti.

⁴¹ Carlean M. Gilbert, *Spirituality in social work groups: Practitioners speak out*, u: *Social Work with Groups*, 22 (4), (2000), 67-94.

⁴² M. J. Sheridan, R. K. Bullis, C. R. Adcock, S. D. Berlin & P. C. Miller, (1992). *Practitioners personal and professional attitudes and behaviors toward religion and spirituality: Issues for social work education and practice*, u: *Journal of Social Work Educations*, 28 (2), 190-203.

Tako je Sheridan⁴³ (2004.) proveo istraživanje na 204 socijalna radnika. Od njihova ukupnog broja 79,1 posto činili su odgovori žena; dok je muški dio ispitanika činio 20,9 posto. Prosjek starosti bio je 50 godina, a, što je značajno, sudionici su imali gotovo 20 godina radne prakse. Naznačena svrha istraživanja bila je – pokušaj boljeg razumijevanja kako socijalni radnici pristupaju temama u vezi s religijom ili duhovnošću u vlastitoj praksi. U istraživanju je bilo jasno definirano što se konkretno podrazumijeva pod duhovnošću, a što pod religijom. Tako je duhovnost definirana kao: potraga za smislom, ciljem, i uspostava kontakta sa samim sobom, s drugima, svemirom, posljednjom zbiljnošću, ma kako je mi razumijevali. Religija je definirana kao “organizirana i strukturirana cjelina vjerovanja i djelovanja određene zajednice povezana s duhovnošću”. U uzorku ispitanika, prema vjeroispovijesti 56,7 posto bili su kršćani, 18,4 posto budisti, 13,9 posto egzistencijalisti, 11,9 posto Židovi i 8 posto agnostici. Nakon toga ispitanici su bili zamoljeni da odaberu uvjerenje iz šest ponuđenih ideoloških pozicija koje je najsirodnije njihovu. Najčešće odabrana pozicija bila je vjerovanje u osobnog Boga čiji se smisao ostvaruje tijekom ljudske povijesti, 45,6 posto. Drugo vjerovanje, s 28,6 posto, činilo je uvjerenje u transcendentnu ili božansku dimenziju koja se manifestira kroz prirodu. Treća po redu bila je vjera u jedinstvenu transcendentnu ili božansku dimenziju i specifična za čovjekovo jastvo (“ja”; engl. *self*): 12,5 posto. Njih 7,5 posto vjeruje u transcendentan aspekt ljudskog iskustva što ljudi nazivaju “Bog”, ali koji nije imanentno uključen u povijest. Što se tiče njihova sudjelovanja u vjerskim službama, 77,9 posto ispitanika ustvrdilo je da je sudjelovalo barem u djetinjstvu. Danas 37,8 posto sudjeluje svaki tjedan, 21 posto barem jednom mjesečno, 22,1 posto sudjeluje dva do šest puta godišnje i 19,1 posto sudjeluje jedanput godišnje ili nijedanput. Iako se sudjelovanje formalno smanjilo, 51,2 posto potvrdilo je da čini svakodnevno određene radnje kao što su meditacija, čitanje duhovnih tekstova, molitva i sl.; 27,6 posto ispitanika odgovorilo je da to čine više puta tjedno. Svoje sudjelovanje u određenim kultovima kao aktivno i s visokom razinom angažiranosti opisuje 4,6 posto ispitanika, a 26,1 posto kaže da regularno participira, s “nešto” angažiranosti. Gotovo 30 posto odgovorilo je da se identificira s određenom religijom ili duhovnom skupinom, ali da

⁴³ Michael J. Sheridan, *Predicting the Use of Spiritually-Derived Interventions in Social Work Practice: A Survey of Practitioners*, u: *Journal of Religion & Spirituality in Social Work*, Vol. 23, 2004., br. 4, 5-25.

je njihovo sudjelovanje u zajedničkom kultu vrlo ograničeno ili potpuno neangažirano.

Stav i ponašanje socijalnih radnika bilo je izraženo na sljedeći način: istraživanje je potvrdilo općenito pozitivan ili prihvaćajući stav spram uloge religije i duhovnosti u praksi. Gotovo 60 posto njih potvrdilo je da je upoznato s "religioznim ili duhovnim problemom" i 73,6 posto uzima u obzir religiozno-duhovno uvjerenje i/ili praksu prilikom sastavljanja evaluacije korisnika. U njihovu vlastitu radu, u prosjeku 30 posto korisnika sami spominju religiozne ili duhovne teme. Po mišljenju 42,6 posto ispitanika religija ima blagotvornu ulogu u životu svojih korisnika, dok 20,8 posto misli da ona ima štetnu ulogu. Što se tiče duhovnosti za 62,3 posto njih ona ima blagotvornu, korisnu ulogu u životu korisnika; samo za oko 12 posto njih ona ima škodljivu ulogu.

Kad se od ispitanika zatražilo da navedu kojima su se od 24 ponuđene religiozno-duhovno orijentirane intervencije osobno služili u radu, otkriveno je da je 2/3 upotrijebilo njih 14. Najčešće korištena ponašanja su:

- pomoć korisniku da reflektira o vlastitom stavu prema gubitku ili neke druge teškoće u životu (98,5 posto);
- pomoć korisniku da razmatra načine kako religiozno-duhovni sistemi potpore mogu pomoći ili su korisni (93,1 posto) i
- dobivanje informacija o korisnikovoj religiozno-duhovnoj pozadini.

Dva najmanje korištena tipa ponašanja bila su:

- dodir korisnika s blagotvornom namjerom (engl. *for healing purpose*) (15,3 posto) i
- sudjelovanje u korisnikovim religiozno-duhovnim ritualima (19,1 posto).

Dvije trećine ispitanika smatra da je 18 od 24 ponuđenih tipova intervencija primjereno za praksu socijalnih radnika. Šest kategorija prikladno je za 90 posto njih. Te najprimjerenije intervencije su:

- pomoć korisniku da na primjeren način promišlja gubitničke situacije ili druge životne poteškoće (99,5 posto);
- pomoć korisniku da razmatra način na koji su religiozno-duhovni sustavi potpore korisni (96,5 posto);
- pomoć korisniku da razmatra načine na koje su religiozno-duhovna uvjerenja ili prakse korisne (93,1 posto);
- dobivanje informacija o korisnikovoj religiozno-duhovnoj pozadini (93 posto);

- upućivanje korisnika na druge za religiozno-duhovno savjetovanje ili usmjeravanje (92,6 posto) i
- raspravljavanje uloge religijskih i duhovnih uvjerenja spram drugih također važnih uvjerenja (90,3 posto).

Dvije intervencije koje su smatrane najmanje "prikladne" za struku ponovo su:

- dodir korisnika s "blagotvornom namjerom" (21,7 posto).
- sudjelovanje u korisnikovim religiozno-duhovnim ritualima (32,8 posto).

Istraživanje je potvrdilo da se kadrovi u svom obrazovanju malo susreću s religioznom ili duhovnom tematikom. Njih, 33,8 posto ustvrdilo je da "takvi" sadržaji nisu bili "nikada" prisutni, 50,5 posto reklo je da su bili "rijetko" prisutni; dok je 14,7 posto ispitanika odgovorilo da su potonji bili katkad prisutni. Samo se 1 posto ispitanika tijekom svog stručnog formalnog obrazovanja "često" susretalo s religiozno-duhovnom tematikom. Ukratko, velika je većina (84,3 posto) ustvrdila da su dobili malo ili nikakvo obrazovanje u ovom području. Dobar dio njih ustanovio je da je zbog toga nezadovoljan i čak 55,9 posto u proteklih je pet godina sudjelovalo u pojedinim dodatnim edukacijama vezanim uz aspekt religije ili duhovnosti.

Potrebno je napomenuti da se ovom istraživanju odazvalo samo 43 posto ispitanika i moguće je pretpostaviti da su to osobe koje više zanima ovo područje. Stoga i rezultate treba uzeti sa zadržskom. Oni upućuju na primjenu duhovnosti u socijalnom radu i potrebu boljeg upoznavanja ovog područja.

Moss⁴⁴ smatra kako djelatnici koji integriraju duhovnu komponentu u svoju djelatnost mogu pomoći korisnicima da se osjećaju vrijednima u svomu traženju smisla i na taj način učiniti prvi korak k ostvarenju oslobađajućeg djelovanja.

Skupina autora⁴⁵ napravila je listu područja u socijalnom radu u kojima religioznost i duhovnost mogu biti beneficije, no one nisu ograničene samo na ta područja.

1. postupak u predmetu zlostavljanja i ovisnosti;⁴⁶

⁴⁴ B. Moss, (2002), 67.

⁴⁵ Usmjerenost je ponovo na američke autore koji su o tome pisali, ali se također navode i neki autori u Hrvatskoj koji su pisali o ulozi duhovnosti, odnosno religioznosti u nekim područjima socijalnog rada.

⁴⁶ Froma Walsh, *Spiritual Resources in Family Therapy*, Guilford Press, New York, 1999., 43.

2. u slučaju duhovne i religijske obmane unutar mentalne bolesti;⁴⁷

3. postupak kod obitelji u središtu krize i potencijalnih problema i komplikacija;⁴⁸

4. izražavanje egzistencijalnih pitanja;⁴⁹

5. stres;⁵⁰

6. postupak kod bolnog gubitka;⁵¹

7. uključivanje religijskih vjerovanja i duhovnosti u praksu kod bolesti i oporavka⁵² (Dossey, 1993.);

8. kod brige za djecu;⁵³

9. kod siromašnih i maloljetnih korisnika gdje je često uključena terapija o efektima njihove štetne povijesti i teških socioekonomskih okolnosti;⁵⁴

10. kod brige za starije⁵⁵ i

11. u procesu podrške osobama s invaliditetom,⁵⁶

To su područja socijalnog rada u kojima duhovnost ima integrativnu ulogu. Kako bi ovo mogla biti tema za sebe, ovdje

⁴⁷ Diana Garland, *Family Ministry: A Comprehensive Guide*, InterVarsity Press, Grand Rapids, MI, 1999., 56.

⁴⁸ Dorothy Becvar, *The Family, Spirituality and Social Work*, Hayworth Press, Binghamton, NY, 1997., 73-77; Ana Štambuk, *Uloga centra za žalovanje u pružanju cjelovite hospicijske/palijativne skrbi*, u: *Ljetopis studijskog centra socijalnog rada* 9, 1; (2002), 131-137.

⁴⁹ Melvin Kimble, (ed.) *Viktor Frankl's Contribution to Spirituality and Aging*, Hayworth Press, Binghamton, NY, 2000., 25-46.

⁵⁰ F. Walsh, (1999), 72-92.

⁵¹ F. Walsh, (1999), 93-98. A. Štambuk, *Kako roditelji mogu pomoći djeci u prihvaćanju gubitaka*, u: *Dijete i društvo*, Vol. 8 (2006), br. 1, 21-29.

⁵² Larry Dossey 1993., *Healing Words*, San Francisco: Harper Collins/Harper San Francisco, 37-89.

⁵³ Beryl Hugen, and Laine T. Scales, *Christianity and social work: Readings on the Integration of Christian Faith and Social Work Practice*, 3rd ed., Botsford, CT, North American Christians in Social Work, 2007., 56-72. Z. Leutar, *Uloga socijalne mreže u razvoju duhovnosti djece - kršćanska perspektiva*, u: *Dijete i društvo*, Vol. 8, (2006), br. 2, 461-475.

⁵⁴ Harry Aponte, *The stresses of poverty and the comfort of spirituality*, in *Spiritual Resources in Family Therapy*, ed. F. Walsh, Guildford Press, New York, (1999), 76-89.

⁵⁵ J. Ramsey & R. Blieszner (1999) *Spiritual Resiliency in Older Women: Models of Strength Challenges Through the Life Span*, Sage Publications, Thousand Oaks, CA.; A. Štambuk, *Procjena psihičkog stanja starijih osoba u domu umirovljenika skalom SLC-90-R*, u: *Društvena istraživanja*, 10 (2001), br. 3, 503-526.

⁵⁶ Zdravka Leutar i sur., *Obitelji osoba s invaliditetom i mreže podrške*, Zagreb: Pravni fakultet. (2008), 130-170.

su samo ukratko spomenuta neka područja djelovanja. Kako se već napomenulo, duhovnost je našla primjenu i u drugim područjima svojega djelovanja kao što su kriminalitet, ovisnosti i druga područja u kojima se duhovnost primjenjuje kao terapijsko sredstvo u radu.

4. KOMPARATIVNA ANALIZA RELIGIOZNOSTI I DUHOVNOSTI U SOCIJALNOM RADU U AMERICI, ENGLESKOJ I NORVEŠKOJ

Provedena je komparativna analiza religioznosti i duhovnosti u socijalnom radu i to na primjeru Velike Britanije i SAD-a. Istraživanje je provedeno najprije u SAD-u, a zatim tri godine kasnije u Engleskoj.⁵⁷ Neko vrijeme nakon toga provedeno je i istraživanje u Norveškoj i Velikoj Britaniji.⁵⁸

Istraživanja su dala ovakve rezultate: s obzirom na religijsku praksu u djetinjstvu i religijsku praksu u kasnijoj dobi, u potonjoj ona pada kod socijalnih radnika kao ispitanika i u SAD-u i u Velikoj Britaniji. Upitani su i o privatnoj osobnoj religioznosti i duhovnoj praksi poput meditacije, molitve i sl. te se doznalo da je 44 posto ispitanika u Velikoj Britaniji i 67 posto njih u SAD-u prakticiralo barem jedanput tjedno ovakav tip religijske prakse. Rezultati su pokazali kako oko 20 posto ispitanika u obje zemlje očituje veliku participaciju religioznosti i duhovnosti u svojem radu, dok 3 posto u Engleskoj i 1 posto u SAD-u prezire takav način rada. Istraživanja su pokazala kako su socijalni radnici u SAD-u skloniji religijskoj praksi od socijalnih radnika u Engleskoj čemu uzrok može biti i sekularizacija. Oko 41 posto ispitanika u Velikoj Britaniji priznaje da njihova privatna religioznost i duhovna praksa ima ulogu u njihovim životima, dok je to u SAD-u izjavilo 68 posto socijalnih radnika. S obzirom na situacije u kojima bi se trebala pojaviti religioznost i duhovnost prema procjeni socijalnih radnika, može se zaključiti kako socijalni radnici u obje zemlje prepoznaju važnost duhovnosti i religioznosti, ali kod primjene na konkretne primjere favoriziraju duhovnost, nevezanu uz pripadanje nekoj sljedbi, spram religije.

⁵⁷ L. D. Furman i sur., *A Comparative International Analysis of Religion and Spirituality in Social Work: A Survey of UK and US Social Workers*, u: *Social Work Education*, 24 (2005), br. 2, 813-839.

⁵⁸ M. Zahl & sur. (2007.), *Religion and Spirituality in Social Work Practice and Education in cros-cultural context: findings from Norwegian and UK study*, u: *European Journal of Social Work*, 10 (3), 295-317.

Velika većina socijalnih radnika u obe zemlje slaže se, i to strogo, kako je duhovnost temeljni dio čovjeka. Kada su upitani je li socijalni rad s duhovnom komponentom bolja opcija za osnaživanje korisnika od opcije istog bez duhovne komponente, u Britaniji se samo 38 posto ispitanika složilo s tom tvrdnjom, naspram 60 posto ispitanika u SAD-u. Malo manje od 60 posto ispitanika u SAD-u slaže se kako je kod konkretnog primjera potrebno uzeti u obzir i korisnikovu religijsku i duhovnu prošlost, dok je taj postotak slaganja u Britaniji pao na oko 40 posto.

Jedna od tema ispitivanja bila je i opraštanje, naime, dok u SAD-u 59 posto ispitanika smatra kako bi se trebalo raditi na opraštanju i razgovarati o istom, jer se na taj način može pomoći korisniku, u Britaniji taj postotak iznosi 36 posto.

Zanimljivo je kako 47 posto ispitanika u Velikoj Britaniji smatra kako je integracija religioznosti i duhovnosti u socijalni rad u sukobu s misijom socijalnog rada i etičkim kodeksom. U SAD-u 74 posto ispitanika smatra kako integracija religioznosti i duhovnosti u socijalni rad nije protivna misiji njihova posla, dok 68 posto osjeća kako ta integracija nije u konfliktu s etičkim kodeksom. Ispitivanja su pokazala da većina ispitanika smatra kako nisu adekvatno educirani za takav način postupanja.

Na kraju možemo zaključiti kako većina socijalnih radnika u obje zemlje duhovnost smatra bitnim dijelom čovječstva, a 75 posto socijalnih radnika u obje zemlje nije zadovoljno religioznom i nereligioznom edukacijom u svojem obrazovanju.

Slično istraživanje provelo se i na području Engleske i Norveške.⁵⁹ Jedno od pitanja bilo je kako ispitanici razumijevaju pojmove duhovnosti, religije i vjere i to na način da izraze na što ih ti termini asociraju. U Velikoj Britaniji 85 posto ispitanika religiju povezuje s vjerovanjem, 80 posto s molitvom, a 71 posto s Biblijom; u Norveškoj se, pak, javljaju sljedeći podaci: vjerovanje 95 posto, molitva 90 posto i rituali 83 posto. Glede termina koje povezuju s duhovnošću, u Britaniji je 78 posto povezuje s nečim osobnim, sa smislom 77 posto i vrijednostima 75 posto, dok je u Norveškoj sljedeća situacija: vrijednosti 96 posto, etika 95 posto, smisao 82 posto. Vjera se u Engleskoj asocira pomoću termina vjerovanja 87 posto, nečeg osobnog 60 posto i osobnim odnosom s Božanskim 55 posto, dok ispitanici u Norveškoj vjeru u 81 posto

⁵⁹ M. Zahl & sur. (2007.), *Religion and Spirituality in Social Work Practice and Education in cross-cultural context: findings from Norwegian and UK study*, u: *European Journal of Social Work*, 10 (3), 295-317.

slučajeva povezuju s vjerovanjem, 68 posto s molitvom i 67 posto s ritualom.

Ispitanici su uglavnom odgovarali na slična pitanja kao i u istraživanju provedenom između SAD-a i Velike Britanije, a rezultati su pokazali ovakvo stanje: velika većina – 79 posto u Norveškoj i 77 posto ispitanika u Britaniji, smatra kako je duhovnost temeljni aspekt ljudskog bića. Većina socijalnih radnika u Norveškoj – 72 posto i 57 posto u Velikoj Britaniji vjeruje kako socijalni radnici moraju imati više znanja o duhovnim stvarima. Zapravo, iako su postoci malo drugačiji, Norveška je zauzela mjesto SAD-a, a Velika Britanija ostala je u onakvom stanju kakvo je imala i u prethodno spomenutom istraživanju.

Svi ovi rezultati istraživanja predstavljaju potvrdu već spomenute važnosti i potrebe uvođenja duhovnosti i religioznosti u socijalni rad i potrebu edukacije iz područja duhovnosti i religioznosti u socijalnom radu. Iako se radi o svjetskim iskustvima, moguće je zamijetiti veći naglasak na duhovnosti i religioznosti u Americi u odnosu na europsko društveno-religijski kontekst. S druge strane tu se radi o Velikoj Britaniji i Norveškoj koje imaju svoju specifičnu društveno/religijsku prošlost. Stoga bi bilo zanimljivo provesti ovakvo istraživanje u Hrvatskoj, u kojoj je religija imala specifičnu ulogu u vrijeme komunizma i danas u postkomunističko vrijeme s obzirom na ulogu u socijalnom radu.

5. ZAKLJUČNO RAZMATRANJE

Kao bitne dimenzije čovjekova bitka, duhovnost i religioznost očituju važnost u teoriji i praksi socijalnog rada. Kako su kod nas rijetka istraživanja s ovog područja, a tek u zadnjih nekoliko godina u kurikulum studija socijalnog rada uveden je izborni predmet *duhovnost i socijalni rad*, u ovom radu osvrnuli smo se na brojna dostupna istraživanja, provedena uglavnom u Americi te u manjem obujmu u Zapadnoj i Sjevernoj Europi. Analiza brojnih istraživanja upućuje na sljedeće konstatacije:

Različito je shvaćanje termina religioznosti i duhovnosti u socijalnom radu. Pojmovna određenost često je povezana s religioznom opredijeljenošću pojedinaca.⁶⁰ Religioznije osobe termin

⁶⁰ E. R. Canda, (2002); M. J. Sheridan, *Spiritual and religious issues in practice*, u: A. Roberts and G. Greene (Eds.), *Social Workers' Desk Reference*, New York, Oxford Univ. Press, (2002), 567-571; L. J. Praglin, (2004), 83-85; E. K. Lee & C. Barrett, (2007), 21-23.

duhovnost povezuju s religioznošću, a nereligiozne promatraju termin duhovnost puno šire i ne vežu ga uz transcendentna obilježja, već uz pitanje smisla u različitim životnim situacijama.

Integracija duhovnosti i religioznosti u socijalni rad pitanje je kojim se bavilo nekoliko istraživanja. Njihovi su nalazi različiti i ovise o puno čimbenika. Neki ih doživljavaju korisnima i potrebnima u svom profesionalnom radu,⁶¹ dok ih drugi smatraju nepotrebnima i u nekim situacijama štetnima za korisnika.⁶² Čini se, na temelju ovih nama dostupnih istraživanja, da su više zastupljena pozitivna mišljenja o duhovnosti i religioznosti u socijalnom radu.

Integraciju duhovnosti i religioznosti u socijalni rad možemo promatrati na dvije razine:

Prvi način integriranja pretpostavlja duhovnost kao površinski skup informacija o iskustvu korisnika. Kada korisnik govori o svom odnosu s Bogom, ili postavlja pitanja o životu nakon smrti, što se obično javlja, primjerice, nakon smrti roditelja ili supružnika, suočavamo se s pitanjima o načinu na koji razumijevamo i odgovaramo na tu problematiku. Ova razina socijalnog rada ne zahtijeva od profesionalca posjedovanje duhovne perspektive, nego sagledavanje duhovnosti kao značajnog čimbenika iskustva korisnika, na isti način na koji bismo sagledali spol, rasu ili kulturnu pripadnost. Kroz razumijevanje može koristiti jezik, uključiti strategije i prilagoditi pristup načinu na koji je duhovnost prezentirana.

Drugi način integriranja pretpostavlja da je duhovnost subjektivno iskustvo koje uključuje iskustvo profesionalca. Socijalni radnik nije odvojen ili neutralan s obzirom na ono što se događa. U tom smislu, inicijativa adresiranja duhovnosti u praksi socijalnog rada oblikovana je vjerovanjima i iskustvom profesionalca. Iskustvo vlastite duhovnosti pomaže mu prilikom pristupa korisniku i društvenoj zajednici u cjelini.

Duhovnost i religioznost pokazale su se primjenjivima u različitim područjima socijalnog rada, ali najprimjenjivije su kao pomoć korisniku u procesu žalovanja ili drugih životnih

⁶¹ D. S. Derezotes, (1995.), 13. E. R. Canda & L. D. Furman, (1999), 46-93; M. C. Gilbert, (2000), 92. D. Mattison, S. Jayaratne & T. Croxton (2000), 57; B. Moss, *Spirituality: a personal perspective*, u: Loss and Grief: A Guide for Human Services Practitioners, ed. N. Thompson, Palgrave, London, 2002., 78-93; E. K. Lee & C. Barrett, (2007), 18-23.

⁶² M. V. Joseph, (1988), 449; J. Clark, (1994), 12-15; L. J. Praglin, (2004), 67-85.

teškoća.⁶³ Istraživanja⁶⁴ su pokazala njihovu primjenjivost i u drugim područjima: zlostavljanje, ovisnosti, krizne intervencije, egzistencijalna pitanja, fizičke i psihičke bolesti; kao i kod različitih skupina kao što su: djeca, mladi, obitelji, starije osobe, osobe s invaliditetom.

Moguće je istaknuti i važnost duhovnosti i religioznosti u obrazovanju socijalnih radnika. Da bi se religioznost i duhovnost ispravno primijenile kao terapija, potrebna je adekvatna edukacija, kako o samim terminima, tako i o načinima na koje duhovnost i religioznost mogu pomoći. U ovom radu⁶⁵ ukazano je na nedovoljnu edukaciju u tom području, pa je u kurikulumu obrazovanja socijalnih radnika potrebno dati više mjesta duhovnosti i religioznosti.

Kod nas je ovo područje gotovo nepoznato – i u istraživačkom smislu i u smislu primjene u praksi socijalnog rada. Stoga je potreban jedan sustavniji teorijsko-istraživački pristup duhovnosti i religioznosti u socijalnom radu. Treba početi s istraživanjem ove tematike i posvetiti joj više mjesta u obrazovnom sustavu formiranja socijalnih radnika, pružajući time budućim socijalnim radnicima više znanja i potrebnih vještina da što bolje i uspješnije svakodnevno odgovore na nemale izazove vlastite profesije.

RELIGIOSITY AND SPIRITUALITY IN SOCIAL WORK

Summary

In the first part of this study definitions of the following terms have been provided: religion, religiosity, spirituality and social work, along with explanations of their interrelations. Afterwards, numerous researches on integration of religiosity and spirituality into social work have been analyzed; most of the researches were carried out in America and just a few in Europe. Comparative analysis of the researches – carried out in the USA, Great Britain and Norway – has been presented. On the basis of research results,

⁶³ F. Walsh, (1999.), 74-87; L. J. Praglin, (2004.), 77-85.

⁶⁴ D. Becvar, (1997.), 43-55. H. Aponte, (1999.), 76-89. J. Ramsey & R. Blieszner (1999), 34-78; D. Garland, (1999.) 93-95; M. Kimble, (ed.) (2000), 48-66; B. Huguen & T. L. Scales (2002), 87-93.

⁶⁵ B. Moss, (2002), 20-39; M. J. Sheridan, (2002), 567-571; L. J. Praglin (2004.), 67-85; M. J. Sheridan, (2002), 567-571; E. K. Lee & C. Barrett C. (2007), 1-23.

it is possible to conclude that interest in religion and spirituality in social work has grown in the past 20 years, and their integration into different fields of social work is possible and applicable. Most social workers emphasize the usefulness of spirituality (in general) and religiosity in social work and some speak about their negative effects. It has been underlined that social workers have insufficient knowledge about application of spirituality and religion to practical social work. The need for further investigation in this field as well as for higher level of integration of these topics into educational curriculums for social workers has been noted: the need exists in general and in particular in our country (Croatia), where such researches have not been done at all.

Key words: *religiosity, religion, spirituality, social work, education.*